

SUMMARY

Serhiy Tsypyshev

**USING BREAD, BAKERY RAW MATERIALS AND INVENTORY
IN THE CONSTRUCTION RITUALISM CARPATHIANS AND POLISSYA
(ACCORDING TO THEIR OWN FIELD DATA)**

We consider the use of bread, bakery raw materials and inventory in ritual actions accompanying virtually all phases of national construction. Described the same rituals, analyzes the importance of bread in them, and attributes associated with bread. A comparative description of construction ritualism Carpathians and Polissya. Particular emphasis is placed on the commemoration of the dead in rituals described. Key words: bread, bakery raw materials, baker inventory, Carpathians, Polissya construction ritualism, commemoration of the dead.

Олександр Кожолянко

**КАЛЕНДАРНІ ЗИМОВІ СВЯТА
ТА ОБРЯДИ УКРАЇНЦІВ БУКОВИНИ
У ЕТНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.**

Досліджено процес нагромадження та вивчення етнологічного матеріалу з походження, матеріальної та духовної культури українців Буковини у другій половині 19 століття.

Ключові слова: обряди, свята, пісні, календар, ворожіння, коляди.

Проблема вивчення календарних зимових свят українців Буковини в українській історико-етнологічній науці розроблена ще недостатньо. У першу чергу це стосується регіональних особливостей зимових свят у різних зонах краю: рівнинна Прутсько-Дністровська зона, передгір'я і Карпати. Недостатньо вивчені питання коренів давньої дохристиянської зимової календарної обрядовості та символіки обрядодій.

Починаючи з середини ХІХ ст. і до початку ХХ ст. спостерігається активізація збору етнографічного матеріалу про календарні традиційні свята і на Буковині.

Одним з перших, хто займався збором етнографічного матеріалу про календарну обрядовість українців Буковини був Юрій Федькович.

Він зібрав на Буковинській Гуцульщині цікаві оповіді-легенди про святкування в минулому Нового року та про походження назв "Маланка", "Василь-Черчик" тощо, й подав їх у праці "Ти, місяцю, ти королю, красна Маланка є з тобою. Тридцять дві пісні Маланочні і русальні руського народу.

Во честь і славу Єму зібрав-зладив Ю.Федькович”. Буковинський письменник, збирач фольклору цікавився календарною поезією, колядками та щедрівками (див. додаток, с. 200-206). Ним була підготовлена праця “Колядки руського народу. Зібрав і зладив Юрій Федькович”.¹ Давні українці вірили, що в ніч напередодні Нового року Щедрий Бог сходить з неба на селянську ниву, у селянську хату, в господарство, до худоби. На цей час у хату вже прибули з ланів і лісів дід-Ладо та духи померлих, вони розміщуються у Дідухові-снопові, на столі в сіні та на підлозі у соломі. Цей Щедрий Бог усе чує, бачить, знає, але його бачать лише Ладо, духи померлих та худоба. З характерних дійств у новорічну ніч звернув увагу Ю. Федькович на “водіння кози”, перевдягання на Маланку і Василя – маланкування. Цей маскарад відбувається як на Новий рік, так і у ніч на Маланку. Звичай маланкування існував у наших предків ще до прийняття християнства.

Обряд колядувань з “Козою” на Буковинській Гуцульщині в середині XIX ст. Ю. Федькович подає так: “Жерці (священники бога Лада) ходили з ледінями (парубками) і з образом дикої кози (дика коза була памятков, що день тогди зачинає рости, коли сонце вступає у небесний знак козерога), хата від хати, співаючи пісень Ко-Ладу, котрі то пісні і на нас перейшли і котрих ми поважати повинні, бо так робя усі чесні народи, аби свою старовіччину не забути”².

За повідомленнями Ю. Федьковича маємо опис Маланки на Буковині кінця XIXст.: “Котре найкраща й найчесніща дівчина перебирала ся за Маланку. Один парубок за Василя (Чильчика), другий за короля (Місяця), а третій за Діда-Змия з білов та довгов бородов. Маланка мала зірку (звізду) на чолі, була прибрана у самі цвіти і мала з собов три подружечки з рожевими деревцями, котрі подібно, як она сама, були прибрані. Василь (Чильчик) був перебраний за ратая (оратаря), с чепигами або з серпом у руках; а Король з новим місяцем на чолі, а яко мисливець з сагайдаком і луком. Решта ледінів була то за плугатарів, то за мисливців перебрана; плугатарі водили з собов вола або барана, мисливці оленя або сокола, а Змий-дід нарешті, убраний у буйволову шкіру і оперезаний гадюками, водив з собов тура або цапа, мав велику косу у руці і три гробарі з рускалями за поплічників. Так ходила Маланка хата від хати”³.

Ю. Федькович класифікує коляди та маланкові пісні. Колядки він поділив на групи за призначенням: господареві, господині, дитині, парубкові, дівчині, а маланкові пісні – на жартівливі, величальні, любовні.

Не залишилось поза увагою Федьковича вшанування гуцулами певних сузір'їв на небі. Зокрема, він писав, що з дохристиянських часів бере початок ідея про вшанування сузір'я Козерога, в яке вступає Сонце з

початком Нового року. Юрій Федькович, характеризуючи коляди гуцулів, писав: "На пам'ятку, що день тогди зачинає прибувати, коли сонце вступає у небесний знак козорога, носят колядники з собов образ тої звіри, але нетенний, красний образ з позолоченими рогами, а не страхопуда, щоб ним діти полошити (sic!), як то с часта буває. А козоріг має бути так намальований, як его с первовіку малювали: голова і грудниця козорога, а зад ребячий. На другім боці кружка може бути позолочена звізда"⁴.

Хоча ці матеріали вийшли друком лише на початку ХХ ст. завдяки редагуванню І. Франка, їх збір і обробка Ю. Федьковичем у другій половині ХІХ ст. є вагомим явищем у вивченні календарної обрядовості українців Буковини. Окремі матеріали, відредаговані і видані І. Франком у 1902 р., були опубліковані ще в 90-х рр. ХІХ ст. у літературних виданнях. Так, записані Юрієм Федьковичем обряди і супроводжуючі їх пісні були опубліковані двома циклами ("Маланка Дністровая", "Ти місяцю, ти королю") Осипом Маковеєм у літературному додатку "Неділя" (1894 р., ч. 33, 34) до газети "Буковина". Пізніше І. Франко включив ці матеріали до редагованої ним праці Ю. Федьковича "Писання Осипа Юрія Федьковича" (1902 р.).

Поряд з Ю. Федьковичем як піонером по збору і трактуванню етнографічно-фольклорних матеріалів із зимової календарної обрядовості українців Буковини стоїть ім'я Євгенії Ярошинської, яка збрала на Буковині понад 400 пісень. Частина їх стосувалась зимової календарної обрядовості. Спроби опублікувати ці твори усної народної творчості на Буковині не увінчались успіхом. Спроба опублікувати їх у Санкт-Петербурзі через Російське Географічне товариство теж не мала успіху, хоча на надіслану до товариства збірку пісень "Пісні буковинського народу з-над Дністра" буковинська поетеса отримала велику срібну медаль та премію – 500 російських рублів⁵.

Лише у 1972 р. видавництво "Музична література" опублікувало збірку поезій Є. Ярошинської, в якій були вміщені колядки і щедрівки⁶.

Збором етнографічного матеріалу з духовної культури українців Буковини в 80–90-х рр. ХІХ ст. займався представник православного кліру Василь Козарищук. Працюючи священиком у буковинських гуцульських селах Пlosка і Конятин та в околиці Чернівців – Рогізні, В. Козарищук зібрав і опублікував у "Буковинських відомостях" (1895–1896) та віденських виданнях (1889–1898) ряд статей, пов'язаних з календарною обрядовістю буковинців⁷.

Зокрема, у журналі "Наука" у 1890 р. він опублікував текст колядок з гуцульського села Пlosка, одну з яких використав Р.Ф. Кайндль у своїй

праці “Гуцули”⁸. Текст цієї коляди свідчить про значне переважаючі дохристиянських мотивів (орання поля плугом, сівбу ярої пшениці, збирання врожаю женцями, сизий сокіл, корабель на морі тощо) та вкраплення християнської тематики (святого Юрія, Пречисту Діву, святого Павла).

Зацікавлення календарною обрядовістю буковинців виявив у другій половині XIX ст. й буковинський етнограф Г. Купчанко. Він помістив зібрані колядки і щедрівки у книзі “Збірник пісень буковинського народу”⁹.

На терені Буковини етнографічні спостереження в кінці XIX – на початку XX ст. проводив Р.Ф. Кайндль. Дослідник щорічно здійснював експедиції у рівнинну та передгірну зони краю, а також на Гуцульщину. Матеріали про звичаї та обряди гуцулів були опубліковані ним у працях “Гуцули” (1894), “Русини (рутени) в Буковині” (у співавторстві з О. Манастирським) (1889–1890), “Святковий календар руснаків і гуцулів” (1896), “Етнографічні нариси з Східних Карпат” (1898) та ін. Праця Р. Ф. Кайндля “Святковий календар руснаків і гуцулів” була надрукована у номерах 6–7 австрійського журналу “Повідомлення Географічного товариства в Відні” у 1896 р. Вже у вступній частині цієї статті він зазначав: “Мабуть у жодній іншій ділянці прадавніх легенд рутенів взагалі, руснаків і гуцулів зокрема, збереглися такі давні елементи як у календарі свят”¹⁰. Р. Ф. Кайндль характеризує у ній річний цикл свят і обрядів українців Карпат та Прикарпаття.

Стосовно назви “рутени” та “руснаки”, то Р. Ф. Кайндль у праці “Етнографічні експедиції у Східні Карпати”, опублікованій в окремому випуску журналу Австрійського антропологічного товариства у 1898 р., вказує, що “руснак” – це назва істинно народна для означення всіх українців: руснаками називають себе українці на рівнині (руснаки у вузькому розумінні слова), руснаками називають себе гуцули, а також українці в Угорщині, в тому числі – бойки, мабуть, також і лемки...”¹¹.

Значну увагу у праці “Святковий календар руснаків і гуцулів” вчений приділив атрибутиці зимових календарних свят та символіці. Зокрема, відомого атрибута різдвяних свят – снопа-Дідуха він трактував як пережитковий елемент вірувань українців, як персоніфікацію злого зимового божества, якого спалюють при кінці свят¹². При цьому Р. Ф. Кайндль не зрозумів, що семантика Дідуха є значно ширшою. Через спалення святвечірнього снопа здійснювався жертвний і магічний обряд перенесення через вогонь духів предків, які концентрувались у снопі протягом зимових свят, у світ духів, тобто на небо.

Багато уваги приділив Р. Ф. Кайндль різдвяно-новорічним перевдяганням і маскуванню. Згадано тут перевдягання в “діда”, “бабу”, “козу”, “дівчину-маланку” тощо. Ритуальні забави “Маланки” під час новорічних

святкувань дослідник вбачав у дохристиянських віруваннях українців, у їх міфології.

Намагався пояснити Р. Ф. Кайндль і обрядодії з святвечірньою стравою “кутею”. Різні обрядодії з кутею, на думку вченого, пов’язувались з ворожінням на майбутній урожай та з любовною магією. Останній аспект магичної обрядодії зустрічався в етнографічних працях вперше, оскільки більшість попередніх, і в значній мірі наступних вчених, звертала увагу лише на господарсько-магічне значення куті як обрядової страви, що мала принести успіх у врожаю на полі, приросту бджіл у пасіці, худоби в хліві тощо.

Оцінку цієї праці зробив сучасний київський етнолог О. Курочкін. Він зазначив: “Відгомін глибокої архаїки простежується й у досліджуваній праці, хоча основний її фактаж належить до останніх десятиліть XIX ст. У центрі уваги етнографа-краєзнавця не догматичне християнство і не церковна історія свят, а проблема фольклорної релігійності, так зване побутове двовір’я. Він прагнув об’єктивно відтворити складні процеси контамінації дохристиянських звичаїв і традицій..., фіксуючи в першу чергу живі релікти язичницького світогляду та ритуалістики”¹³.

У праці “Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази” Р. Ф. Кайндль, зокрема, зазначав: “Правда також, що серед гуцулів збереглося ще досить велике число язичницьких звичаїв, а особливо – поганських свят”, оцінюючи духовний світ гуцулів кінця XIX ст.¹⁴. Він також робить висновок, що більшість сучасних йому звичаїв, поширених у гуцулів, “були колись пов’язані зі святами рівнодення та сонцестояння”¹⁵. Цікаві джерельні матеріали про відмінності в святкуванні гуцулами зимових свят у долині р. Сучави та долині р. Черемошу подано Р. Ф. Кайндлем у цій же праці (наведено приклад повір’їв про розмову домашніх тварин на Різдво у долині р. Сучави та про таке ж повір’я в селах долини р. Черемошу, але вже в ніч перед Новим роком)¹⁶. Він вказує, що колядники перед співом повідомляють, кому з господарів та чи інша пісня призначена.

Подаючи матеріал про вірування гуцулів, Р.Ф. Кайндль у праці “Гуцули” наводить витримку з книги “Сила і матеріал”, опублікованої у Відні в 1888 р., де при характеристиці гуцулів написано наступне: “Навіть Європа не позбавлена невіруючих племен. Остання поїздка австрійського кайзера по своїх землях привела його, як повідомляють газети, до міста Коломиї в Галичині (1880 р.), поблизу якого проживає пристойна людська порода, гуцули. Хоча вони є дуже порядними людьми, ледве обізнані з якоюсь релігією; і протягом багатьох годин їзди тут не можна побачити жодної церкви. Лише раз на рік піп, якого вони заледве знають, об’їжджає верхи всі села і хрестить новонароджених дітей. Проте ці люди живуть мирно і,

згідно зі звичаями, вмирають без молебень церкви, потрапляючи так само на небо, якщо таке існує, як і ті, хто чотири рази в рік ходить сповідатися”¹⁷. Р.Ф. Кайндль подає і свої спостереження за життям гуцулів, зазначаючи: “...щоправда, ще шість років тому священик із с. Стебні міг заявити, що, коли він незадовго до того зайняв свою посаду, старі люди не знали належних молитов. Правда також, що серед гуцулів збереглося ще досить велике число язичницьких звичаїв, а особливо – поганських свят”¹⁸.

Цікавими є повідомлення Р.Ф. Кайндля про святкування гуцулами дня Нового року. Він писав у праці “Гуцули”: “День Святого Василя (дне на сьв. Василя) співпадає з громадянським святом нового року ст.ст. Але для гуцулів 1-е січня не є початком нового року, бо їх церковний рік починається з вересня, а їх “сільський” рік – з травня. Тому гуцули зрідка називають 1-е січня *новим роком*, переважно цей рік носить назву за його святим”¹⁹.

Питання обрядових ворожінь і заклинань під час календарних свят досліджував Р.Ф. Кайндль у праці “Погодні ворожіння у рутенів і гуцулів” (1894 р.). Він відзначив, що “в новорічний вечір виставляють шматки цибулі по порядку дванадцяти місяців року і поряд з ними ставлять сіль. Так вгадують, в якому місяці буде дощ”²⁰.

Ще в одній статті “У гуцулів в долині Прута”, опублікованій у віденському журналі “Глобус” (№ 79, 1901 р.), Р.Ф. Кайндль поряд з описом своєї експедиції в Карпати та обстеженням житла гуцулів подає матеріал про культові місця екстер’єру та інтер’єру, які використовувались під час календарних свят (виготовлення дерев’яних хрестів та малювання хрестів зовні житла над дверима, щоб запобігти входу нечистої сили в святвечірню ніч, розміщення стола чи скрині та їх використання під час зимових календарних свят тощо)²¹.

Таким чином, у другій половині XIX ст. питання календарної обрядовості українців Буковини цікавили буковинських дослідників перш за все через відсутність у літературних джерелах подібних матеріалів та з питання збереження давніх дохристиянських вірувань і поєднання їх з християнством.

1. Писання Осипа Юрія Федьковича. Перше повне і критичне видання. – Т. 1. Поезії Осипа Юрія Федьковича. Перше повне видання з першодруків і автографів зібрав, упорядкував і пояснення додав Др. Іван Франко. – Львів, 1902.
2. Там само. – С. 606.
3. Там само. – С. 657.
4. Там само. – С. 607.
5. Стецько П. І. Євгенія Ярошинська і народна творчість // Народна творчість та етнографія. – 1966. – № 1. – 62.

6. Ярошинська Є. Народні пісні з-над Дністра в записах Євгенії Ярошинської. – К., 1972. – С. 203–211.
7. Козарищук В. Из буковинских карпатских гор // Наука. – Вена, 1891.
8. Кайндль Р.Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази. – Чернівці, 2000. (перше видання: Kaindl R.F. Die Huzulen. – Wien, 1894.) , с. 99.
9. Сборник песен Буковинского народа / Сост. А.Лоначевский; дост. Г.Купчанко. – К., 1875, с. 239.
10. Кожолянко О. Дослідження календарної обрядовості українців етнографами української діаспори // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль. – 2002. – Вип. 5. – С. 86–91.
11. Kaindl R.F. Ethnographische Streifzuge in der Ostkarpaten. Beitrage zur Hausbauauforschung in Oesterreich. Separatdruck aus Band XXVIII der Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft – Wien, 1898. – S. 223–242, 342.
12. Kaindl R.F. Der Festkalender der Rusnaken und Huzulen // Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien. – 1896. – Heft VI–VII. – S. 403.
13. Курочкін О. Дохристиянська основа святкового календаря українців Карпатського регіону за матеріалами Р. Ф. Кайндля // Р. Ф.Кайндль і українська історична наука. Ч. 1. – Чернівці–Вижниця, 2004, с. 127.
14. Кайндль Р.Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази.. – С. 97.
15. Там само.
16. Там само.
17. Там само. – С. 96.
18. Там само. – С. 96–97.
19. Там само. – С. 101.
20. Kaindl R.F. Wetterzauberei bei den Ruthenen und Huzulen. – Czernowitz, 1894. – S. 23.
21. Kaindl R. F. Bei den Huzulen im Pruththal. Ein Beitrag zur Hausforschung in Oesterreich // Globus. – № 79. – S. 219, 221.

SUMMARY

Alexandr Kojolianko

CALENDAR WINTER HOLIDAYS AND CEREMONIES OF UKRAINIANS OF BUKOVYNA ARE IN ETHNOLOGIC RESEARCHES OF THE SECOND HALF OF THE XIX. CENTURY

In the article investigational piling up and research of ethnologic material from an origin, material and spiritual culture of Ukrainians of Bukovyna in the second half of the 19 century. Keywords: science, ceremonies, holidays, songs, calendar, fortunetelling, kolyadi.